

DJELO FRIEDRICHA VON GAGERN KAO IDEOLOŠKI PREDLOŽAK NACIZMA

Baron Friedrich von Gagern, dober prijatelj Rudolfa Hansa Bartscha, se je rodil v Sloveniji, na gradu Mokrice; tam in nato v Celju je živel do preselitve v Avstrijo. V njegovih romanih o Sloveniji, navdahnjenih s teorijami avstrijskega sociologa Ludwiga Gumplowicza, v romanu o Severni Ameriki in v nekaterih drugih njegovih romanih sta izraženi teologija nasilja in zla ter ideologija rasizma in antisemitizma, ki ju je pozneje porabil Adolf Hitler. Von Gagernova ugodna mnenja o Severni Ameriki morda do neke mere pojasnjujejo Hitlerjevo popustljivo politiko do Združenih držav Amerike in Velike Britanije.

Baron Friedrich von Gagern, a close friend of Rudolf Hans Bartsch, was born in Slovenia, in the castle of Mokrice. He lived at Mokrice and in Celje before moving to Austria, where he died in 1947. His novels about Slovenia, inspired by the theories of the Austrian sociologist Ludwig Gumplowicz, his novel about North America and some of his other novels express a theology of violence and evil, and an ideology of racism and antisemitism, later exploited by Adolf Hitler. Gagern's favorable opinions about North America may to a certain degree explain Hitler's lenient policy towards the U.S. and Great Britain.

Barun Friedrich von Gagern (1882—1947) rođen u dvorcu Mokrice spada u red onih pisaca čije književno djelo ne čini stilske ili ideološke cjeline i ne predstavlja razvoj jer je on u tolikoj mjeri mijenjao svoje nazore na svijet da u njegovom djelu možemo izdvojiti nekoliko cjelina što se razlikuju toliko koliko opusi različitih pisaca. Te cjeline počivaju na stanovitim filozofskim shvaćanjima i nazorima. Shvaćanje jednog razdoblja njegova stvaranja takvo je da u njemu možemo vidjeti elemente pripreme nacističke ideologije i nacističkog odnosa prema slovenskom narodu, pa je vjerovatno, a u slučajevima nekih djela i dosta jasno vidljivo, da se njima poslužio Adolf Hitler kod pisanja svoje knjige *Mein Kampf*. To nikako ne znači da bi Gagern bio neki službeni ideolog nacionalsocijalizma jer on u tom pokretu nije aktivno sudjelovao, a bio je među prvima koji su iza rata digli svoj glas protiv nacionalsocijalizma. No proučavanje njegova djela ipak može nešto reći o Hitlerovoj lektiri. Hitler nije bio neuk, vjerovatnije je da je on bio načitan, ali jednostrano načitan, a k tome i vješt plagijator.

Ne želeći pisati njegovu biografiju, jer za to nemamo ni prostora, istaknut ćemo da je u recepciji njegova djela igrao ulogu mit njegova života u Sloveniji. Gagern je bio (1906—14) urednik lovačkog časopisa *Hugo'sche Jagdzeitung* (prema njegovu osnivaču Albertu Hugou, koji je časopis osnovao 1858). Kod čitanja njegovih djela, što su izlazila dvadesetih godina u vrlo velikim nakladama, igralo je neku ulogu da pisac lovi negdje daleko u djevičanskim šumama Hrvatske i Slovenije, da je svjetski čovjek u lovačkom smislu, da je lovio u inozemstvu i da je velikaš.¹

¹ To se npr. vidi iz napisa Eгона von Kapherr i Rudolfa Hansa Bartscha, Friedrich von Gagern zum 50 sten Geburtstag, Wild und Hund, St Hubertus, 38 (1932), pa iz Gagernova životopisa u poglavlju knjige Karla Kislingera, Gagern and Bartsch, Beč,

Lov je kao gospodarska djelatnost ili športska disciplina igrao znatnu ulogu u ljudskoj kulturi i vjeri još od kamenog doba utoliko što se lovac upuštao u lov odričući se dobroga dijela svoje nadmoći u oružju, a ponekad se pritom i oblačio u životinjske kože da bi čekao divljač u zasjedi. Lov je dakle partnerstvo čovjeka i životinje, pa i s prirodom shvaćenom najšire.² Lov i lovačke zgode su još od doba pečinskog slikarstva davale siže umjetnosti i književnosti. Od kraja XIX st. pojavljuje se u njemačkoj književnosti plemićki lovački roman u okvirima zavičajnog romana (Heimatroman). Od dvadesetih godina ovog stoljeća te su romane izdavali izdavači što su štitili i pobudjivali zavičajni roman kao Paul Parey u Berlinu, Staackmann u Leipzigu i dr. To su djela grofa Ernsta Silva-Sarouca, pa Leopolda Nositz-Reinecka, Ferdinanda von Hildepranta in dr. Sam časopis *Hugo'sche Jagdzeitung* koji je Gagern uredjivao, bio je časopis koji je pored ostaloga objavljivao takve novele. Ova književnost može se shvatiti kao podvrsta Heimatromana, koja dosad nije sustavno istraživana.

Gagern je stupio u književnost kao pisac takve lovačke proze. Svoje novele objavljivao je najprije u svom časopisu, a kasnije kao samostalne zbirke. God. 1907 izdao je zbirku novela *Im Büchsenlicht* (U svjetlu lovačke puške). Novele su lovačke zgode ispričale u prvom licu s pejisažnim uvodom kao kod Ivana S. Turgenjeva. Medjutim epsku zbilju ne predstavlja društvo shvaćeno sociološki i gospodarski sa značenjem nacije. Pejisažni uvod je u pravilu šuma. Epski prostor reduciran je zemljopisno na Žumberačko gorje, regionaliziran s tipičnim drvećem i značajkama krajolika, a onda provincijaliziran i folklorno egzotiziran s opisima seljaka i krivolovaca u tom nekoć uskočkom kraju u kojem je do jučer bilo hajduka. Pojmovi kao grad, tehnika, trgovina isključeni su iz epske zbilje, ali je zato kao književna vrijednost istaknut vrlo primitivan čovjek, Hrvat ili Slovenac, čiji je karakter poseban jer je usko vezan s prirodom kraja. Glavno pitanje epske zbilje nije sagledavanje društva kao nacionalne cjeline sa svrhom napretka i rješavanja problemâ, već posve obratno, isključivanje iz društva kao narodnogospodarske cjeline sa svrhom vidjenja biologiziranog čovjeka u prirodi, dakle rase. U tom smislu kontrapozicija folkloriziranih i biologiziranih seljaka s blaziranim engleskim lovcima što piju whisky u noveli te zbirke pod naslovom »Genussfahrten und Automobiljagden« (Vožnje za zabavu i lovovi automobilom), pa »Fehlbirsch-Grenzhirsch« (Zabuna u zasjedi i granični jelen) znači eksponiranje građanske dekadencije. U noveli »Eine Soirée mit Hindernissen« (Večer sa zaprekama) Gagern opisuje lovove u Rusiji i život na feudalnim imanjima pun ljubavi prema jednostavnosti ruske patrijarhalnosti, a posebno običaj pozdrava poljupcem. Žene su lijepe, ali u njihovu opisu nema ničeg frivolnog što bi imalo modno-društvenu vrijednost. Rusija je za nj uzor »zdrave seljačko-šljivarske zemlje« gdje je socijalizam bio utoliko strašniji.

U ovoj noveli više nego li u drugima Gagern se iskazuje kao lovac, ali po nazoru na svijet i kao plemić i predstavnik svoje klase. Pritom lik plemića kao identifikacijskog lika za čitatelja nije onakav kao npr. kot Gustava

1965, pod naslovom *Die Jägerpersönlichkeit Friedrich von Gagerns* (Eine Charakterstudie), str. 53—68; pa iz disertacije Felicitas Mayrhofer, *Friedrich von Gagern*, Beč, 1939, str. 5—37.

² Upućujem na zanimljiv esej José y Gasset, *La caza* (1943).

Freytaga u *Soll und Haben*, dakle plemić kao vlast koja se ne može srušiti ni zaobići ili kao vojnik. To nije lik vrlo oholog i razuzdanog čovjeka i žene kao plemići kod Antuna Kovačića, ni osobito profinjen čovjek s estetiziranom državničkom mudrošću, ali bez vitalnosti kao kod Ive Vojnovića. Sve su to građanska vidjenja plemićâ. Ali Gagern nije građjanin, već velikaš i za nj je plemić čovjek slobodan od gradske uljudbe i zbog toga usko saživljen sa svojim krajem shvaćenim feudalno, a ne nacionalno, koji nije ni seljak, a seljak mu iskazuje štovanje jer u toj podložnosti vidi prirodno stanje svijeta određenog kozmički i biološki. Sve ovo, njegovo patrijarhalno držanje, protuliberalnost, protusocijalizam, biologizacija čovjeka i uska veza sa regionaliziranim zavičajem približava Gagerna zavičajnom romanu.³

U noveli iste zbirke pod naslovom »Opfer« (Žrtva) on opisuje svoju staru lovačku pušku koju je odbacio kad je dobio jednu novu i moderniju. No onda mu je stara puška pokazala blisku saživljenost njegove snage i krvi sa zavičajnom zemljom, što s jedne strane ulazi u okvir zavičajnog romana, a s druge ističe novu funkciju plemstva i poseban tim aristokratizma što može podsjetiti na Hitlerov pojam nove aristokracije koja potječe sa sela. No o tome niže.

S druge strane kod Gagerna nema onog malogradnjanski politiziranog pučko-pedagoškog držanja zavičajnog romana, te literature pučkih učitelja i sinova kulakâ i malih obrtnika, uopće onih koji se iz seljaštva uspinju u malogradjanstvo.⁴ Gagern je bio velikaš, barun, sve ako prihvaća zavičajni roman, osjeća se predstavnikom svoje klase i to mu vezuje ruke i uvjetuje njegovo grandseigneursko držanje, a modificira i njegov ideološki nazor na svijet. U noveli »Intermezzo« iste zbirke opisuje ljubav srndača i srne. Srndač joj udvara, a kad mu se ona ne da, goni je dok je ne dobije. Ljubav provaljuje kao iskonski nagon, a u času orgazma počinje ljetna oluja. Na kraju srndač odbacuje ženku. Da li su ljudi ovdje prikazani kao životinje ili obratno, nije pitanje. Važna je otajstvena povezanost spolnog orgazma para srndača s prirodom (oluja), da se spozna Gagernova biologizacija čovjeka koja nije naturalistička i izvanjski socijalizirana, već odbacuje građjanski i kršćanski moral u postupku panteiziranja. Pri tome se Gagern oslanja na Goethea, što se vidi iz njegova kasnijeg mottoa zbirci *Geister Gänger Gesichte Gewalten* (1932) koji je uzet iz *Fausta* (»Und wenn Natur dich unterweist / Dann geht die Seelenkraft dir auf, / Wie spricht ein Geist zum andern Geist«, citiram prema Gagernovom citatu).

Iako je blizak zavičajnom romanu, Gagern nije poprimio malogradnjansko socijalno-pripovjedačko držanje tog romana, a kao krajnji cilj svog stvaranja on nije uzeo sagledavanje čovjeka prema društvu, gradu, pokrajini ili naciji uz odobravanje politici vlasti, što je činio zavičajni roman, već je želio sagledati čovjeka po mjeri panteistički shvaćene prirode čime je on ideološki prekoračio okvir zavičajnog romana, odnosno stvorio je zavičajni roman velikaškog tipa preuzevši u književnost sav smisao za prirodno, patrijarhalno

³ O ovim značajkama zavičajnog romana vidi kod Karlheinz Rossbachera, *Heimatabewegung und Heimatroman, Zu einer Literatursoziologie der Jahrhundertwende*, Stuttgart, 1975, str. 25, 39, 48. Gagernu je kasnije napisao recenziju o romanu *Die Strasse* glavni ideolog zavičajnog romana Adolf Bartels, *Die Strasse*, u: Hammer, Leipzig, 1930, br. 662, str. 43. Gagern je bio blizak prijatelj s Rudolfom Hansom Barteschom, piscem austrijskog zavičajnog romana bliskog nacionalsocijalizmu.

⁴ K.-H. Rossbacher, *Op. cit.*, str. 69–98.

i veličastveno, svojstveno njegovu staležu. Zavičajni roman okupljao je nezvjereno čitateljstvo u velikom obratu ukusa i promjenama obzora čitateljskog očekivanja na prijelomu stoljeća, pa je Gagern u tom smislu okupljao i integrirao polemičko čitateljstvo. Odatle njegovo ukrepljivanje konvencionalno-patrijarhalnih vrijednosti u postupku čudorednog koincidiranja s čitateljem. No tu je on stvorio i predložak Hitlerovog shvaćanja suvremene umjetnosti kao moralno problematične i dekadentne.

U zbirci pod naslovom *Wundfahrten. Geschichten von Jägern und Wäldern, Neue Novellen* (Leipzig, 1910) (Krvavi tragovi. Priče o lovcima i šumama, Nove novele) on je u noveli »Waffenfrühe« (Uračak s oružjem) opisao šumu kao organizam sa svojim metabolizmom u kojem jači jedu slabije, a najjači je čovjek s puškom koji postaje »knezom velikog carstva«. Čovjekova okolina prema tome nije društvo, nacija, država, kao u realizmu, već priroda shvaćena darvinistički kao evolutivni stroj koji pokreće nagon za samoodržanjem. Vrijeme u ovoj noveli nije kalendarsko ni biografsko, već evoluciono, a čovjek sužen na pitanje borbe za opstanak u kojoj je nasilje zamijenilo moral i osjećaj zajedništva.

U noveli »Der Gast« (Gost) junak je mladi lovac-poganin koji živi duboko u šumi. Uljudba mu se približava u osobi bludnice s kojom ljudi potajno uživaju da bi je javno pribili na stup sramote i svećenika koji ga udara prokletstvom jer živi u grijehu. Lovac-poganin neće izdržati dodir s uljudbom. Uljudba ovdje znači pogubnu spolnost, vjersko licemjerje, priroda je konotirana s poganstvom, lovac-poganin (Heidjäger) liječi bludnicu tako da ubije zeca, ispeče mu srce, smrvi ga u prašinu i pravi napitak za bolesnicu. Vrst teksta ide od teksta bajke, kad bludnica pripovijeda kako je bila gošća kralja u palači sa sto prijestola, do biblijskog teksta sličnog tekstu Nietzscheova *Also Sprach Zarathustra*. S Nietzscheom je Gagernu zajedničko odbacivanje kršćanstva, no Gagern dodaje još i magiju poganstva.

Lik čovjeka, koji živi u šumi i toliko je daleko od uljudbe da ne zna ni za vjeru, pojavljuje se u noveli »Fragaria, die Bucklige« (Grbavica Fragaria). Tu se pojavljuje lik stare Slovenke koju mještani i pop optužuju da je vještica. To ujedno kaže i o referencijalnosti Slavenâ u Gagernovoj prozi. Slaveni, točnije Hrvati i Slovenci su po uljudbi niži od Nijemaca, ali su bliži prirodi i time zapravo iznad njih. Politički je Gagern inače bio protivnik Slavena, pa je u uvodu (»Zum Geleit«) izdanju zbirke *Im Büchsenlicht* (Leipzig, 1924) pisao o caru koji počiva u Kapuzinergruft u Beču, gdje ima napokon mira od slavenske bagre (»von Tschechen und Slowaken und Polacken und Morlacken«). Pitanje poganstva i čaranja nisu za nj kao za nadrealiste pitanje nadilaženja estetskog plana i spekulativne filozofije,⁵ a ni pitanje dodira s vrhunarnim kao u romantizmu već upravo put do grada i svih oblika uljudbe prema prirodi. Prava suprotnost civilizaciji nije čovjek-poganin, već upravo životinja koju je čovjek pobijedio, ali je nije pokorio, a bitku je napokon izgubio jer ga je civilizacija iskvarila. Takav nazor Gagern izriče u noveli »Jägerbriefe« (Lovačka pisma) iste zbirke. Medjutim ovi likovi Slovenaca, koji su još uvijek pogani, temelje se vjerovatno na teoriji Ludwiga Gumplowicza, koji je smatrao da nove vjere sporo prodiru i ne mogu nikad potpuno nadvladati stare. Nova

⁵ Yves Duplessis, *Le Surréalisme*, Paris, 1955, str. 90.

vjera obično se zadovoljava time da se proglasi vladajućom i državnom vjerom.⁶

U svojoj oporbi racionalističkoj građanskoj civilizaciji Gagern je išao i dalje pa je stvorio novelu koju bismo mogli nazvati antikriminalnom. To su novele »Der Fall Walworth« (Slučaj W.) in »Spürschnee« (Njuh na snijegu). U oba ova slučaja radi se o čovjeku koji je na zagonetan način poginuo u lovu. Prva novela je okvirna. Vrlo bogati Lord Leny Walworth, prijatelj američkog financijera in političara Horatio Sandersa, pogiba na zagonetan način u lovu i ostavlja mladu i lijepu udovicu s kojom se nije slagao. Malo iza toga njegov brat počinu samoubojstvo, sada jedina baštinica prelazi na katolicizam, postaje redovnicom i pretvara dvorac u samostan kojem postaje nadstojnicom. Poslije uvodnog prikaza senzacionalističkih napisa u novinama i uzaludne istrage Scotland Yarda pisanog sakrivenom polemikom, koja pokazuje prezir prema tom civilizacijskom aparatu, Walworthov odvjetnik priča autoru slučaj. No kad je odvjetnik završio, pisac, zapravo predstavnik čitatelja kao privilegirano gledaoca, još uvijek ne zna kako je Walworth stradao pa to kaže odvjetniku koj će na to suhoparno da mu je žao i odlazi. Odvjetnik s naočalima, koji govori s formulama uljudnog obijanja, konotira gradjanstvo, a Gagern se u ovoj noveli zapravo narugao gradjanskom čitatelju time što je parodirao oblik kriminalističke pripovjetke kao zagonetke što se rješava intelektualnim sredstvima.⁷ Razbor i razum su mnoštvo povijesnih predrasuda, ubojstvo nije uloga u igri, nego sudbina čovjeka koji ne živi skučen u sustavu moralnih vrijednosti stvorenih od čovjeka,⁸ već kao dio panteistički shvaćene prirode u kojoj postoji samo organska materija, samo jači i slabiji što se bez prestanka bore za opstanak. Čovjek nije najjači u ovoj borbi, on je samo dio tog vječno pokretljivog organizma u tajanstvenom dodiru s materijom. Lovac na primjer mora postati medijem svoje puške. S ovim likom Gagern se približio tipu novele E. T. A. Hoffmanna kao *Das Fräulein von Scudery* (Gospodjica Scudery) u kojoj se pojavljuje čovjek obuzet tajanstvenom strašću pa se zločin ne može objasniti, ako se ne objasni neobjašnjiva psihološka strast. Razlika je u tome što je strast Hoffmannovih junaka vezana uz vrhunaravno, a to je satanično, dok je Walworthova strast lov, a to će reći veza s panteistički shvaćenom prirodom. Kad se iznevjerio toj strasti, oženivši se i odavši se mondenom životu sa ženom i Horatio Sandersom, postao je rastrojen i poginuo je. Njegovu bolest ne može objasniti liječnik, a smrt Scotland Yard, jer je Walworth žrtva velikog organizma prirode koji ga je osudio na smrt jer mu se iznevjerio.

U »Spürschnee«, takodjer okvirnoj pripovjetci, pripovjedač priča kako je progonio krivolovca jer je ubio njegova lovca. Racionalnim umovanjem utvrdio je da je ubojica pucao s ledja, iz puške, ne iz pištolja, da je obuo čizme u namjeri da potjeru navede na krivi trag. Sve je to riješio, ali ubojicu nije uhvatio jer mu je ovaj izmakao u zadnji čas narugavši mu se. Onda je nagonom otkrio ubojicu, ali redarstvo i sud s takvim otkrićem nisu mogli ništa

⁶ L. Gumplowicz, *Der Rassenkampf, Soziologische Untersuchungen*, Innsbruck, 1909, str. 227; slično i Henri Bergson, *Les deux sources de la morale et la religion*, Paris, 1967, str. 198.

⁷ Stanko Lasić, *Poetika kriminalističkog romana*, Zagreb, 1973.

⁸ Ivan Pederin, *Na izvorištima trivijalne književnosti*, *Izraz*, 22 (1978), br. 11–12, str. 1517–40.

početi jer su slijepi i oslijepili, zato je pripovjedač na kraju dao razumjeti da je sam u šumi obračunao s ubojicom i ubio ga. Čovjek dakle nije racionalno biće, nego životinja, uljudba je apsurd. Ova uvjerenja Gagern je izrekao književnim znakovima, u slučaju posljednje dvije novele tako što je parodirao oblik kriminalističkog romana da bi pokazao nemoć uma, kulture i morala. Na taj način, uz ovakav nazor na svijet on se pridružio nazorima ekspresionizma.

Ova djela pokazala su i neke slabosti Gagernove proze. Te su se sastojale poglavito u njegovoj želji da dokaže neke znanstvene nazore na svijet. To mu je bilo i moguće jer se on složio izvanjskim stilskim sredstvima realističkog pripovijedanja, a to će reći da je kao pripovjedač bio nazočan u tekstu kao komentator, pa je u tim komentarima izricao, ponekad i nametljivo svoje znanstvene nazore nekad i u aforističkom obliku.

U slijedećoj zbirci — *Kolk der Rabe* (Gavran Kolk) (1911) koju je izdao skupa s jednim drugim lovačkim piscem Egonom von Kapherrom, kritika kulture i razuma manje je uspjela. U tim se novelama pojavljuju antropomorfizirane životinje koje kritički gledaju ljudsko društvo, odnosno žive onako kako bi trebali živjeti ljudi.

U zbirci novela *Von der Strecke, Drei Geschichten von Jägern und Jagten* (Odstreli, Tri pripovjetke o lovcima i lovljenima, Leipzig, 1924) ističe se novela »Resa«. To je novela linearne fabule kako kod I. S. Turgenjeva. Autor lovi i sreće se u šumi, ne s čudnim čovjekom kaq kod I. Turgenjeva, već s čudnom ženom — uskočkom djevojkom Resom. Ona je drugačija od ostalih seoskih djevojaka, živi kod ujaka pošto joj je majka umrla, oca ne poznaje, jer je vanbračna. Majka je živjela s kćerkom sama u šumi i nikad nije išla u crkvu. To je daljnja razrada lika žene-poganine čija intimna veza s prirodom djeluje na prvi mah groteskno u smislu da se gube kategorije orijentacije u životu.⁹ Gubitak tih kategorija očituje se kod Rese u njezinu agresivnom spolnom držanju prema autoru — pripovjedaču. To nije samo zato da bi izbjegla težak život kod ujaka, jer ujak je se želi riješiti i dati autoru da bude služavka na njegovu imanju, a njegovi sinovi žele s njom leći. Resa nije socijalno-biologizirana junakinja naturalističke proze koja propada u društvu, dobija vanbračno dijete, odaje se prostituciji, propada kao Gervaise iz Zolinog L'Assommoire, već seljačka ljepotica kojoj lovci pokušavaju staviti ruku pod suknju. Ona se sve više mitologizira i onako mišićava, samostalna, spolno agresivna prema autoru poprima crte Diane ili vile zbog svog zagonetnog podrijetla koje se odaje neodređenim i neobičnim izgledom. Do ljubavnog sjedinjenja s njom dolazi u solsticijskoj noći sv. Ivana tako da orgazam koincidira s većim ritmom prirode. Poslije obljuje naglo nestaje da ne bi dobila dijete od autora koji je plemić in prema tome čovjek drugog kova, ali istodobno postaje »ovozemaljska« žena, udaje se, dobija djecu, brine se o mužu, stoki, stajama, o povrću u vrtu.

Gagernov biologizirani čovjek je prema tome rasa, a rasa izraz njegova postojanja. Kao takav on se bori za opstanak u okviru životinjskog carstva, ne kulture koja nije priroda, već čovjekov grob. Ovo držanje odgovara potrebi tog zavičajnog romana da se selo vidi kao svijet *in nuce*. Ono je

⁹ W. Kayser, *Das Groteske, Seine Gestaltung in Malerei und Dichtung*, Oldenburg und Hamburg, 1957.

obično okruženo planinama što djeluje kao zaštita idiliziranom ognjištu koje sugerira toplinu i hranu. Svi ovi mehanizmi sugeriraju autarhičnost sitnog proizvođača koji se boji industrijske konkurencije.¹⁰ Gagern shvaćen kao grandseigneurski pisac zavičajnog romana i predstavnik feudalizma ovdje funkcionira u smislu feudalne autarhičnosti plemićke ekonomije koja se boji konkurencije prekomorskog žita. Međutim, Gagern je svojim panteističkim nazorom mnogo korjenitiji od zavičajnog romana, njegova šuma zatvorena je prema gradu i kulturi, ali je otvorena prema kozmosu. Čovjek je biologiziran i shvaćen kao rasa, životinja, ali ne ideologiziran nacionalno i socijalno kao u zavičajnom romanu. Tako je Gagern, koji se dvadesetih godina držao kao velikonjemački šovinizist, pa je iz tih razloga otišao iz Slovenije, gdje je živio, u Njemačku, a Slavene nije volio kao političke narode, stvorio svojstven lik — »uskokinje« u Resi kao književnom znaku. Dao joj je rasne, nikako nacionalne konotacije, jer naciju Gagern odbacuje kao stečevinu kulture.

No Gagern smatra ovdje da su plemići jedna rasa, a seljaci druga, ni bolja ni gora, ali različita u evolucionom stroju prirode. Resa neće iz svoje rase jer samo ostanak u oznakama rase jamči rascvat postojanja i ulogu u evolucionom stroju. U Sloveniji su plemići zaista bili Nijemci, a seljaci Slovenci, ali to jamačno nije jedino na čemu je Gagern temeljio svoj nazor o različitosti i klasnoj ulozi rasâ. Prema austrijskom sociologu i darvinisti, Poljaku Ludwigu Gumplowiczu,¹¹ povijest je počela onda kad je jedan čopor praljudi pokorio drugi i prisilio ga da za nj radi. Klase su prema njemu nekadašnje rase, država koja je tako nastala zapravo je sankcionirala nejednakosti i izrabljivanje slabijeg od strane jačeg. Gagernova nevjera u postojanje duhovne individualnosti i priznavanje rase kao jedinog nositelja ljudske raznolikosti takodjer se temelji na Gumplowiczevim nazorima. A Gumplowicz nije vjerovao u postojanje individualnosti i slobodne volje smatrajući čovjeka proizvodom njegove sredine. Kao L. Gumplowicz i Gagern smatra da je čudoredje samo običajem sankcionirano pravo jačeg i taj nazor naći će se gotovo u svim njegovim djelima. Ovdje je put prema Hitlerovom pojmu rase gospodara ((Herrenvolk) jasniji nego kod Nietzscheova jedinstva ljepote i snage.

Gumplowiczeva socijalna misao pruža temelj Gagernovu nazoru na svijet. Gumplowicz naime smatra da napredak uopće ne postoji, razvoj je samo kružni tijek (Kreislauf), pa su npr. suvremene narodne mase samo prividno bolje od barbarskih naroda, pranagoni u njima žive i nisu izmijenjeni u povijesti koja je prirodni proces.¹² Gagernov nazor na svijet, u kojem se on držao kao predstavnik svoje klase i smatrao tu klasu društveno najbitnijom, proistekao je iz krize liberalizma i individualizma što je počela sredinom prošloga stoljeća s Comteovim pozitivizmom, raznim oblicima društvenog i biološkog determinizma, Darwinovim evolucionizmom i drugim pokretima.¹³ Njegova konzervativnost, iako defenzivna u svojoj biti, nije međutim

¹⁰ K.-H. Rossbacher, Op. cit., str. 112, 140 f.

¹¹ Grundriss der Soziologie, Beč, 1905, str. 187—95.

¹² Ibid., str. 269—70, 291, 315.

¹³ Ibid., str. 351—61.

¹⁴ William Aylott Orton, The Liberal Tradition, A Study of the Social and Spiritual Conditions of Freedom, New Haven, 1946, str. 201 f.

pokazivala oprez hladnog i ravnodušnog kalkulatora kakav je bio Metternich,¹⁵ nego radikalizam, kakov se u konzervativizmu pojavio poslije afere Dreyfuss. To je značilno da se on u zbirci *Birschen und Böcke* (Šuljanja i srndaći, 1925) osjećao kao nasljednik Franaka i Langobarda koji su preplavili zapadni Balkan »Zadnji njemački lovac i stožer na najistaknutijem mjestu« (str. 46. izd. iz 1931) shvaćajući povijest kao Gumpłowicz, dakle kao evoluciju i odbacujući »slavensku poluinteligenciju« (str. 72). Gagern se, to je neprijeporno, u to doba držao negativno prema nama. On nije pokušavao politički djelovati među južnim Slavenima prema Felicitas Mayerhofer.¹⁶

U romanu *Das Geheimnis* (Tajna, 1915) on je opisao Sloveniju kao mjesto gdje plemstvo i puk još živi u mitskom poganskom dobu. Poslije senzibiliziranog opisa krajolika opisao je Slovence u najbližem susjedstvu mita i prirode, a njihov jezik kao nešto slično glasanju sokolova. Slika Slavena ovdje je povoljnija. Slaveni su plemenita rasa jer su još uvijek pagani i štiju Peruna i Swantewita, a tu žive iz pradavnih doba. Ljubav grofa i slovenske djevojke Marije izmjenjuje se s mitskom ljubavlju vile Rojenitze i lovca. Oba naroda pomažu očuvanju mitskog doba. Slovenci svojim teškim trudom, marljivošću i privrženošću poganstvu, Nijemci mudrošću i strogošću. Grad i škole u kojima nastaju loši običaji podlokavaju taj idilizirani svijet. Seljački narod-klasa dakle Slovenci, nisu gori od gospodskog naroda-klase — Nijemaca, oni su samo drugačiji, a to znači da su u drugačijem odnosu prema prirodi. Tu se Gagernov nazor na svijet opet vezuje uz L. Gumpłowicza koji je smatrao da svojstva rase nastaju iz odnosa prema prirodi, da zavise o tome da li se neka rasa u pradomovini bavila ribolovom, lovom i stočarstvom, a odraz rase da su vjera i jezik.¹⁷ Gagern ovdje ne priznaje neku hijerarhiju klasno-nacionalnih vrijednosti, hijerarhiju zasnovanu na eklezijastikalno-feudalnim aristoteličnim pojmovima, a ni hijerarhiju zasnovanu na građanskom postherderovskom pojmu slobodoljubivog naroda, vladajućeg naroda, kakvo je vrednovanje Gumpłowiczevo. U tom pogledu Gagern je kao plemić rezerviran prema pojmu građanske slobode. Misli Johanna Gottfrieda Herdera o odnosu naroda i prirode i karakteru toga naroda, koji je u uskoj vezi s podnebljem, religijom, florom i faunom stanovite zemlje igraju ipak znatnu ulogu kod Gagerna utoliko što on uspostavlja posve svoju hijerarhiju vrijednosti — narod vrijedi onoliko koliko je jaka i iskonska njegova veza s prirodom koja se očituje radom i čuvanjem poganske mitologije što znači otprilike ono isto što i kod J. G. Herdera folklor. Pojam rada u ovom Gagernovom djelu odgovara otprilike tom pojmu u zavičajnom romanu, ali je kod plemića modificiran lovom. U tom smislu Slaveni, od kojih je poganstvo još živo ispod kršćanske pozlate, čak su iznad Nijemaca. Kasnije je Gagern Slavene prikazivao kao neku varijantu Germanâ koji su zajedno s njima potekli s otoka Rujana (Rügen), oni su kao i Kelti »ariopejska braća« Germanima, narodi koji su izmijenili svijet

¹⁵ Henry A. Kissinger, *Obnovljeni svijet, Metternich, Castlereagh i problemi mira 1812—1822*, Zagreb, 1976, str. 20, 32.

¹⁶ O Gagernu se pojavila vrlo kratka bilješka u Leksikonu Minerva, praktični priručnik za modernog čovjeka, Zagreb, 1936, str. 431.

¹⁷ *Der Rassenkampf*, Innsbruck, 1909, str. 255, 380. I. Albert Soergel je kao kritičar istakao da je priroda u ovom romanu nešto poput osobe koja sudjeluje u zbivanju, usp. izvadak na poledjini Gagernova djela *der Jäger und sein Schatten*, Berlin, 1940.

ponosom i mačem, borili se za svoje bogove. Germani slavenskoj krvi moraju biti zahvalni za mnoge pobude.¹⁸

Ova plemićka slika seljaka suprotstavlja se realističkom romanu koji vidi seljaka kao nositelja nacionalnog identiteta, a onda kao nositelja rada i mogućeg useljenika u klasu naobraženog gradjanstva. On je do potrebe pedagoški zabrinut za zdravlje seljačkih masa, za njihovu političku slobodu, želi znati da li je osnovno školstvo na materinjskom jeziku ili ne, no gradjanski pisac uvijek se osjeća članom intelektualne elite i kao takav iznad seljaka.

Gagern u seljaku vidi otprilike prijelazni stadij između čovjeka i životinje i cjeni ga baš zbog toga. On u njemu vidi stvora koji funkcionira u polivalentnom odnosu prema prirodi, šumi, bilju i životinjama i koji uopće ne misli socijalno, dok ga naobrazba ne otrgne od prirode. On seljaka gleda u okviru anorganski koncipirane države kao socijalno nepromjenjivo biće u smislu straha od raspada društva u gradjanskoj revoluciji¹⁹ koja će početi kad gradjanska naobrazba zahvati selo.

Jedna analiza njegovih, nazovimo ih tako, ideoloških djelâ sada se sama nameće. To su djela *Der böse Geist* (Zloduh, 1913). *Das nackte Leben* (Goli život, 1923) i *Das Grenzerbuch* (Knjiga o graničarima, 1927). Ova djela nazivamo ideološkim, jer ona nisu jezične umjetnine u punom smislu riječi, a služe dokazivanju znanstvenih i socioloških nazorâ. Prva dva su otprilike romantizirani i dijalogizirani eseji, a treće je neka romantizirana povijest sjeverne Amerike.

Der böse Geist je društveno-politička analiza Carevine u krizi koju ona neće nadživjeti. Glavnog junaka ovaj dijalogizirani i romantizirani esej nema,²⁰ epski je prostor Austro-Ugarska, a autor u taj prostor uvodi niz junakâ sukladno tradiciji naturalističkog romana od kojih nijedan junak nije glavni, a svaki zastupa neku klasu. Mjerodavan je nazor junaka-plemića i taj se dokazuje. Ostali junaci su odvjetnik-klerikalac lisičjeg lica Ignaz Loyola Schlacker, politikan koji potječe iz niskih klasa, prelat Hirtzer koji se zaredio da bi dobro živio, a bavi se politikom, seljaci koji se spore s plemićima zbog lova i slavenski industrijski proletarijat, ta nezdrava krv društva. Jer dok se Slavenima pristupalo s bičem oni su bili uporabivi, njihovo rodoljublje bilo je prihvatljivo, a bili su odlični vojnici. Onda su ih buržujzi doveli u predgradja, tu su postali ološ koji sluša socialiste da postane grobar njemačke Austrije. Tu se kod Gagerna opaža u to doba u njemačkom dijelu Austrije prošireni strah za njemačku hegemoniju koji će se izraziti u Svenjemačkoj stranci (Alldeutsche) Georga von Schönerera, a naći će se i kod Adolfa Hitlera koji je čak smatrao da je Franjo Ferdinand bio nositelj čehizacije Austrije.²¹ Plemići, od kojih se zbog odgoja i krvi očekuje

¹⁸ Schwerter und Spindeln, Ahnen des Abendlandes, Berlin, 1939, str. 7—11.

¹⁹ F. J. C. Hearnshaw, Conservatism in England, London, 1933, str. 27.

²⁰ Gagern je u pismu R. H. Bartschu već 28. prosinca 1913. pisao da se stidi tog romana koji je pun grešaka jer se držao povijesti. Smatrao je da to i nije roman u punom smislu riječi, već opis nedavne povijesti, seljaštva i ustava, Kislinger, Op. cit., str. 51.

²¹ Mein Kampf, München, 1937, str. 82—101. U doba kad je Gagern pisao ovaj roman, 1911. bio je mjesni okružni poglavar Janez Tekavčič. Taj mu je oduzeo oružni list. Gagerna je to toliko razjarilo da je 14. siječnja pisao svom prijatelju R. H.

samo najbolje, zapostavljeni su, u vojsci je svaki hrvatski graničar važniji, u uredima svaki Čeh, u književnosti svaki Židov, na izborima svaki klerikalac. Hiperprodukcija u industriji i kancelariji baca iskru razdora između Nijemaca i Slavenâ, Gagern je njihov politički i socijalni protivnik u postupku industrijalizacije, ne rasni. Plemstvo valja obnoviti i očeljučiti. Tu se Gagern pokazao blizak francuskim sociolozima, Ernestu Renanu i Hippolyte Taineu, pa Fustel de Coulagne (u *La Cité antique*) koji su isticali pozitivnu ulogu francuskog plemstva što je po njihovu mišljenju germanskog podrijetla. Oni su smatrali da je Pruska pobijedila 1871. jer je održala vlast plemstva koje je dragocjena esencija nacije tražeći savez gradjanstva i plemstva u obrani od novovjekog barbarstva. Svim ovim francuskim sociolozima zajednička je vjera u nadmoć germanskih protestantskih naroda i uvjerenje da će postati sudionikom te nadmoći putem obnove plemstva koje je germanskog podrijetla i krvi. Slično i Gagern koji je k tome 1910. prešao na protestantizam. No kod Gagerna opaža se i osjećaj ugroženosti i strah za kulturu i čast vojske, strah od proletarijata, gradskog ološa i socijalizma tipičan za početke fašizma.²² Za razliku od preteča francuskih fašista Maurice Barrèsa i Edouarda Drumonta, pa vodje tih fašista Charlesa Maurrasa, koji su isticali svoj katolicizam, Gagern se ističe svojim protuklerikalnim držanjem, k tome on ne zagovara savez plemstva i gradjanstva, već okreće oštricu svoje kritike protiv gradjanstva i novčarâ koji su uništili patrijarhalno selo napravivši od seljaka zvijer. Austrija je time prestala biti domovinom i postala državom ljudi bez prava i zavičaja carstvom prognanika. Izlaz se nalazi u dolasku u Njemačku »jednom živom narodu« (str. 321).

U djelu *Das nackte Leben* (Goli život, 1923) Gagern je opisao razgovor Bečanina Renéa, rođena u nekoj prekrasnoj vili u Carigradskom predgrađu Pera, sa Židovom Efreom Efrusom trgovcem u Tetuanu, a potom sa plavokim narodom Ruafa u planinama Maroka.

René je Austrijanac duboko prožet raznolikošću kultura. Židov što Ruafi ma prodaje puške i posudjuje novac da plate krvarinu uz lihvarske kamate, generalni je konzul kulture i kozmopolitizma na svijetu. Berlin mu je grad gdje gradjanska životinja živi po redarstveno odredjenom planu. Amerika je zemlja neukusa i karikatura germanstva, a kultura, koji je najbolji izraz Židov je grad, grad trulih crijeva, paukâ, smetištâ, zadaha amonijaka i mijazma. Slično kao i Arthur Gobineau Gagern smatra da suvremena uljudba predstavlja miješanje rasâ u postupku stvaranja banalne i efemerne jednakosti: u postupku novčane uljudbe nastaje Židov, Židov čini novac, a novac Židova. Tim je Gagern Židova napravio pojmom i simbolom buržuja. Sociologija zna za tri tipa osudjivanja židovstva. Liberali smatraju da su Židovi nesnošljivi i zatvoreni, socijalisti u Židovu vide nositelja kapitalizma i bankarstva, konzervativci u Židovima vide prevratnike i internacionalce.²³ Gagernovo vidjenje Židova kao buržuja bilo bi dakle aristokratsko. Ono nije

Bartschu da se njemački plemić-koljenović osjeća u Sloveniji kao sokol kojeg napada deset tisuća vranâ. 19. siječnja pisao je da Slavene nije trebalo primiti u austrijski državni aparat jer su niža rasa, da Austria nema budućnost u trijalizmu kao ni u dualizmu jer je Balkan najgori neprijatelj Austrije, Kislinger, Op. cit., str. 32, 34.

²² Ernst Nolte, *Der Faschismus in seiner Epoche*, München, 1963, str. 93—96, 511.

²³ *Ibid.*, str. 408.

kao Hitlerov antisemitizam. Adolf Hitler je u Židovima vidio kozmopolite i buržuje, a njihovu kulturu smatrao je iskvarenom kulturom drugih naroda, smatrao je da Židovi nemaju kulture ni idealizma, da su nesposobni za požrtvovnost, njihov je cilj pobjeda parlamentarizma i demokracije, gradjanstvo se služilo Židovima protiv plemstva, sad se proletarijat njima služi protiv gradjanstva. Prema tome, Gagernovo vidjenje Židova kao nositelja gradjanske uljudbe i novčarstva naliči Hitlerovom i pretstavlja otprilike polazište za Hitlerove nazore koji je pak najboljim izrazom židovskog duha smatrao upravo marksizam.²⁴ No Gagernovo vidjenje povezano je s druge strane nazorom L. Gumplowicza koji je smatrao da su klase nekadašnje rase. Gradjanstvo je takodjer rasa, ali ne rasa što se potvrdila osvajačkim ratom kao plemstvo, već miroljubivim useljavanjem obrtnika i trgovaca.²⁵ Gagern se nadalje heineovskom ironijom rugao »teutonskoj« učenosti, ženama čija je ljubav kao lijepo uvezano znanstveno djelo u 24 sveska sa 179 stranica uvoda, dva sveska predgovora, koji razgovaraju o ljepoti, umjetnosti i duši.

Tom svijetu dekadentne i banalne uljudbe Gagern suprostavlja svijet Ruafa, plavokosog gorštačkog naroda, potomaka Vandala koji ne govore arapski, ali su muslimani. To su stasiti gorštaci junačkog izgleda. Oni ne trebaju kršćanstva jer ne poznaju ropstva i nevolje, rodjeni su plemići, plemići zato što njihove mišićave noge nisu stupile na asfalt, što ne poznaju pošte, novina i srednjoevropskog vremena, što nikad nisu raspravljali o književnosti. Krvna osveta evocira prastara junačka djela predaka, doba Oresta, Medeje, Edipa i čast.

Oružje, koje Ruafi iznad svega ljube čini rasu, temelji novu vrstu, osvaja carstva, oslobadja od ropstva. Ovako suprostavljanje efemerne srednjoevropske uljudbe i tradicionalne kulture uz darvinistička shvaćanja odgovara nazorima Friedricha Nietzschea, takodjer i odbacivanje kršćanstva kao vjere bijednikâ. Dakako, opozicija selo — grad ovdje približava Gagerna zavičajnom romanu, no taj roman prihvća stečevine F. Nietzschea iz treće ruke, Gagern umije potvrditi svoje velikaško držanje. I odnos prema ženi odgovara ovdje kod Gagerna Nietzscheu, žena je da pomaže ratnicima u ratu, da radja snažne i zdrave sinove Ruafljanke ih i radjaju i ponosne su na sinove, a ne na nakit kao Evropljanke. Slično je i Hitler smatrao da je žena u prvom redu zato da radja.²⁶ Kod ove ocjene Gagernovog djela valja istaknuti da je ono izašlo u preko 20 velikih naklada.

Das Grenzerbuch. Von Pfadfindern, Häuptlingen und Lederstrümpfen (Knjiga o graničarima. O izvidjačima, poglavcima i kožnim čarapama, 1927) je povijest kolonizacije sjeverne Amerike napisana poput Tacitove *Germanije*. Ta povijest je romantizirana tako da pisac izvodi na epsku scenu

²⁴ Mein Kampf, München, 1937, str. 327, 330—36, 347, 350—58. I Hitler je bio protivnik gradjanstva i smatrao je da je partijska hijerarhija mora dati novo plemstvo, namjeravao je u bliskoj budućnosti slomiti krupni kapital i prusko činovništvo. Cornelius Schnauber, Der Kreis um Hitler berichtet. NS-Ideologie und Hitlerdiktatur in Aufzeichnungen und Erinnerungen, u: Gegenwartsliteratur Drittes Reich, Deutsche Autoren in der Auseinandersetzung mit der Vergangenheit, hrsg. von Hans Wagener, Stuttgart, 1977, str. 287, 291.

²⁵ L. Gumplowicz, Der Rassenkampf, Innsbruck, 1909, str. 366.

²⁶ Mein Kampf, München, 1937, str. 447, 460.

niz junaka te kolonizacije. Amerika je keltogermanski Rim, a Irokezi, Delawari, Huroni i sl. nisu manje važni od Samničanâ ili Etruščanâ. Pišući povijesno djelo Gagern nije priznao i povijesno vrijeme, vrijeme njegova pripovijedanja osvajačko je, poklapa se sa slijedom osvajanja. A ta osvajanja nisu djela velikih junaka poput onih iz Plutarhovih životopisa, nego djela polupovijesnih junaka kakav su Jean Martin, Daniel Boone i Simon Kenton koje nije pokretala rimski-imperijalistička želja da stvore carevinu, već isključivo želja za plijenom pri čemu se čovjek nije razlikovao od životinje kao meta njihove tanadi. Amerika je dakle veliko bojište borbe za opstanak u kojoj jači nadvladuju slabije. Jedino priznato čudoredje je pravo jačeg. No njegove simpatije ipak nisu na strani jačih, pisac opaža, ne angažira čitatelja na nečijoj strani, ideološki pozitivni su svi koji se bore, ubijaju i ginu. Pozitivan je i indijanski vodja Tecumseh, jer se bori protiv pogube uljudbe bijelaca, pozitivni su i Irokezi u kojima pisac vidi Normane što su u XIV. st. stigli u Ameriku. Indijanski matrijarhat podsjeća ga na epizodu o Brünhildi iz Nibelunške pjesme. Lik Indijanca uopće odgovara pozitivnom liku Hurona iz pjesme Johanna Gottfrieda da Seume »Der Wilde« (1800) strukturiran prema rusovskom mitu divljaka kao boljeg čovjeka i Lahontaineovim putopisima (*Voyages, Memoires, Dialogues*, 1703).²⁷

Gagern mitologizira lik Daniela Boone, koji je zapravo Nijemac i zvao se Buhn. Ovaj junak kolonizacije stalno se bori, ali ne ostaje na mjestima koja je osvojio, već ide dalje na granicu, u pustoš jer ne može izdržati život u civilizaciji.

Ovo vidjenje čovjeka kao životinje, koja poznaje samo pravo jačeg, odgovara nazorima preteča francuskog fašizma Georges-a Vachera de Lapouges iz djela *L'Aryen, son rôle social* (Arijac i njegova društvena uloga, 1899). No ono nas više od njegovih ideoloških djela učvršćuje u nazoru da je ovu knjigu čitao A. Hitler, te da je njegove nazore preuzeo. A. Hitler je pozitivno gledao na sjevernu Ameriku jer su Germani tamo iskorijenili urodjenike, mjesto da se s njima izmiješaju kao Španjolci u južnoj Americi. No on je, a to je važnije, preuzeo Gagernov pojam stalnog rata koji čeliči kao stanje koje će Nijemci održavati na istočnim granicama, gdje će istrijebiti Slavene. On je, slijedeći L. Gumplowicza smatrao da je kultura počela tako da je jedna rasa podjarmila drugu, dekadencija je počela kad se viša rasa počela miješati s nižom. Zbog toga Nijemci neće pokoriti i germanizirati Slavene, oni će ih istrijebiti da se s njima ne bi miješali; na taj način, plugom, a ne novčanom privredom i industrijalizacijom nastat će novo plemstvo koje će se dokazati u bobi za samoodržanje.²⁸

Mada pojam više i niže rase nije isti kod Gagerna i kod Hitlera, a ni mišljenje o Slavenima, bar ne njihovo videnje kao rase, jasno je da je Hitler prihvatio i na Slavenstvo primijenio stečevine ovog Gagernovog djela, koje

²⁷ Paul Hazard, *La crise de la conscience européenne 1680—1715*, Paris, 1961, str. 12.

²⁸ A. Hitler, *Mein Kampf*, München, 1937, str. 165, 169, 292, 312, 316, 323, 324, 743, 428. Iz naprijed navedene knjige E. Noltea, moglo bi se zaključiti da je A. Hitler najviše ideoloških pobuda primio od francuskog fašizma, поближе od Charlesa Maur-rasa. Ova razmatranja kažu da je i austrijska sociološka misao potkraj stoljeća i političke prilike pred I. Svj. rat pružala polazište za nacionalsocijalizam u većoj mjeri nego li stanje u Njemačkoj. Novo plemstvo stvorit će se izborom u parenju uglavnom iz seljaštva i zaslužnih vodja kroz borbu, C. Schnauber, *Op. cit.*, 287.

je 1928, dakle samo godinu dana poslije prve naklade izišlo u osmoj nakladi. Na taj način stvorio se i pojam germanske kolonizacije, ideološki pojam na temelju sjeveroameričke povijesti. Za razliku od Romana, koji koloniziraju tako da stvaraju i organiziraju državu u kojoj se miješaju sa starosjediocima, Germani koloniziraju puškom i plugom tako da istrebljuju starosjedioce. A to je bitno drugačije i od slavenske kolonizacije s idealima apsolutne pravde. I dok su u sjevernoj Americi Indijanci takorekuć iskorijenjeni, Rusi, koji su kolonizirali Sibir, zemlju sličnog podneblja i pod vrlo sličnim uvjetima, nisu istrijebili ni jedan od starosjedilačkih naroda, zaobišli su njihova područja, krčili tajgu i napučivali.

Gagern je dakle odigrao neku ulogu u razvoju nacionalsocijalističkog nauka. On je 1938. pozdravio *Anschluss* i divio se Hitleru.²⁹ Nacionalsocijalistička književna znanost i kitički aparat smatrali su ga svojim.³⁰ Novi režim mu se i odužio pa je Josef Nadler, akademski ideolog zavičajnog romana, bio mentorom Felicitas Mayrhofer koja je u Gagernu napisala naprijed spomenutu doktorsku disertaciju. Nema međutim znaka da bi Gagern podupirao režim dok je bio na vlasti. Ovaj vrlo plodni pisac ušutio je poslije 1940, a ono što je pisao između 1938. i 1940. nije odgovaralo nacionalsocijalističkom nauku. Čak je i F. Mayrhofer (to sama na više mjesta piše) neljubazno primao i nije joj olakšao pisanje disertacije.

God. 1938. izdao je *Schwertler und Spindeln, Ahnen des Abendlandes* (Mačevi i vretena, Preci Zapada). Bila je to neka romantizirana i esejizirana povijest zapadne Evrope shvaćena feudalno kao niz velikaških, kneževskih i kraljevskih rodoslovlja, povijest u kojoj postoji neki bliski odnos između mača i kulture. Ovako napisano djelo temelji se na nazoru L. Gumplowicza koji je smatrao da povijest i ne treba biti znanost, nego umjetnost.³¹ Glavnog junaka nema, junak je zapravo povijest, no glavni element, koji je donio mač i time posijao sjeme kulture u svijet su Germani za Zapad, te njihova braća blizanci — Slaveni za Istok. Oni su jedni i drugi potekli sa maglovitog otoka Rujan. Dapače, »mi Nijemci, koji smo dosta ratničkog sjemena ostavili u svim zemljama i nacijama imamo razloga da Slavenima, što su oplodili našu krv, budemo zahvalni.«³² (str. 11)

Gagern, protuklerikalac, koji je 1910. bio prešao na protestantizam, sada u protestantima vidi kramare koji su više volili Švedjane od Habsburgovaca što su jedini umjeli stvoriti Evropu djelujući u suglasnosti s Rimom i papinstvom. Gagern je u ovom djelu modificirao svoj pojam rase i poistovjetio ga s pojmom mača i kulture u trokutu Rima, Beča i Pariza. Bio je to vrlo korjenit zaokret prema *Grenzerbuch* z 1927. i nazori koji nisu imali ničeg za-

²⁹ F. v. Gagern, Einkehr und Heimkehr, u: Deutsches Weidwerk, 1938, br. 1.

³⁰ O. Floeck, Friedrich von Gagern, u: Deutsches Volkstum, Halbmonatschrift für das deutsche Geistesleben, Hamburg, 1 (1933), str. 244—50. — W. Deubel, Das neue Deutschland und Friedrich von Gagern, Die Literatur, 37 (1934), br. 2, str. 73—78. A. Salzer, Illustrierte Geschichte der deutschen Literatur, sv. 5, str. 214.

³¹ Der Rassenkampf, Innsbruck, 21909, str. 161—62. Kritika je ovo djelo primila kao poseban književni rod, Werner Deubel, izvadak na poledjini knjige F. v. Gagern, Der Jäger und sein Schatten, Berlin, 1940.

³² Taj stav prema Slavenima pisci o Gagernu rado ističu, usp. Uwe Baur, Der Mythos vom deutschen und slavischen Menschen im Werk Friedrich van Gagerns, Österreich in Geschichte und literatur, 17 (1973), str. 94 f. i Drago Grah, Das Menschenbild im Werk Friedrich von Gagern, Acta Neophilologica, Ljubljana, 14 (1981).

jedničkog s naukom novog hitlerovskog režima, a u nekim pitanjima, kao u pitanju pozitivnog odnosa prema Slavenima, ti su nazori mogli novi režim i razdražiti. Gagern je poslije toga objavio samo djelo *Der Jäger und sein Schatten* (Lovac i njegova sjena, 1940), a onda zamuknuo sve do kraja nacističkog režima u Austriji, točnije do 1948. I njegova djela, što su ranije izlazila u vrlo čestim i brojnim nakladama slabo izlaze u doba nacizma. Gagern je tu prošao kao neki drugi pisci zavičajnog romana koji su imali udjela u razvitku nacionalsocijalističkog nauka. Kritičar i povjesničar književnosti Adolf Bartels nikad nije postao članom NSDAP (*Nationalsocialistische Deutsche Arbeiterpartei*), iako ga je Hitler toliko cijenio da ga je jednom čak i posjetio u Weimaru.³³ Hans Grimm, od kojeg je A. Hitler preuzeo termin *Lebensraum*, (životni prostor naroda) prema njegovu romanu *Volk ohne Raum* (Narod bez životnog prostora, 1926) šutio je od 1934. do 1948.³⁴

Der Jäger und sein Schatten je niz crtica strukturiranih kao niz uspomena što slijede tijek piščeve svijesti bez fabule. Prostor svijesti su Hrvatska i Slovenija kao seosko-lovački krajolik. Tu pisac nije išao za jednom likovnom predodžbom krajolika, već radije za evociranjem koje mu daje jezik sa regionalnim riječima, oznakama za botaničke i zoološke pojmove. Tu je Gagern našao neslućene mogućnosti u njemačkom jeziku napravivši ga orudjem dočaravanja krajolika koji nije njemački i života seljaka koji su Hrvati ili Slovenci. Knjiga je ilustrirana nizom piščevih crteža. On je uvijek crtao samo srndaćevo rogovlje, pod crteže bi npr. napisao neku karakternu osobinu kao skromnost koje oblik rogovlja izražava. No Gagernovo autorsko držanje u ovom djelu je odbacivanje uljudbe uz naglašenu ljubav i čežnju prema Sloveniji i Hrvatskoj, koje je smatrao zavičajem. Kao pisac on se nesumnjivo nije držao kao predstavnik onog društva koje je vodio nacionalsocijalizem. U posmrtno izašlom publicističkom djelu *Der Retter von Mauthausen* (Spasitelj iz Mauthausena, Beč 1948) on je objasnio svoju šutnju za doba nacionalsocijalizma. Tu je on opisao zadnje dane u logoru Mauthausen u Austriji, pa misiju predstavnika Crvenog Križa, Švicarca Louisa Haeflingera kojeg je opisao u kontrapoziciji sa SS Standartenführerom Franzom Ziereisom, zapovjednikom logora. Ovoga je prikazao kao sadistu, čovjekazvijer i proizvod režima, opisao je kako se F. Ziereis svakog jutra vježbao u gadjanju iz pištolja tako što je gadjao žive logoraše, a potom sve strahote umiranja u »velikonjemačkoj Hitlerovskoj državnoj industriji smrti« (str. 38). Tu je s posebnim simpatijama pisao baš o Rusima i Židovima, o dostojanstvenoj smrti nekog ruskog generala i poljskog pukovnika zadnjih dana rata, o SS-ovcima koji su od ljudske kože pravili torbice i sl. Bio je među prvima koji su na njemačkom jeziku podigli glas protiv Hitlerove vlasti predočivši sve strahote logora smrti. Za razliku od mnogih drugih, pa i samog zapovjednika logora u Mauthausenu — F. Ziereisa, koji su svu krivnju prebacivali na Hitlera, Gagern je priznao da je Hitler bio »sunce tog sustava planeta i satelita«, ali je dodao da se on kao »kancelar Reicha i diktator oslanjao na opake nagone naslednje slabosti Nijemstva« (str. 49) što znači da krivnja nije bila samo njegova.

³³ K.-H. Rossbacher, Op. cit., str. 82.

³⁴ O odnosu zavičajnog romana i fašizma vidi Günter Hartung, Über die deutsche faschistische Literatur, Weimarer Beiträge, 14 (1968), str. 474—542, 677—707. Sonderheft, 2 (1968), str. 121—59.

I napokon, Gagern je već najesen 1945. postao potpredsjednikom Zemaljske lige za ljudska prava. Tada se nalazio u Geigenbergu koji su okupirale jedinice Crvene Armije, ali nema podataka da bi bio kažnjavao zbog suradnje s Hitlerovim režimom.

Pisma, koja je on za rata pisao svom prijatelju Rudolfu Hansu Bartschu dokumentiraju da on nije ni misljuje bio uz nacionalsocijalizam. 1. travnja 1943. pisao je o Angloamerikancima koji huškaju dvije antikristovske nemani jednu na drugu tako da jednu podstrekavaju masnim kobasicama, a drugoj lijepe sumpor i katran na rep. U »Iliriji« je vidio vergilijevski raj što pada kao žrtva ideologijâ, ludosti i raspaljene sjevernjačke gluposti³⁴ Alegorijski stil ovih pisama može se objasniti strahom od nacionalsocijalističke cenzure i Gestapoa.

Ako izuzmemo lovačke novele, u kojima je pokazao talenat, i ideološka djela esejističkog karaktera, njegov je prvi reprezentativni roman *Die Wundmale* (Stigme, 1919). To je roman o austrijskom katolicizmu koji može zaokružiti njegovu ideološku sliku svijeta. Mladi kapelan, dr Benedikt Siebenschein, stiže u malo pokrajinsko mjesto Untzing u kojem se pojavljuje djevojka s pet rana poput Krista. Liječnik filantrop Werner Wendt, koji mnoge liječi besplatno, i ide bolesniku usred noći i po najgorem vremenu, prvi prozre varku i izlaže se time napadima praznovjernih seljaka. Jedne noći, kad je kroz mećavu pješačio bolesniku, skinuo je raspelo da bi se s njim poslužio kao bakljom. Praznovjernom seljaku, koji ga je pratio, objasnio je da se valja klanjati živom Kristu, ne mrtvome, ali je mjesno svećenstvo, pa i biskup, ogorčeno ustalo protiv njega. Svećenstvo ustaje protiv njega jer želi iskoristiti stigmatički krvavi znoj seljačke djevojke Regule Schwandner, da bi na proštenju u obližnjem mjestu zaradilo više novaca, slično i njezina majka. Neki svećenici licemjerno ostaju pri tome i onda kad se doznalo da je sve varka, izmišljotina histerične Reguline majke koja je kćer tukla i morila gladju dok se nije počela znojiti krvavim znojem. Benedikt Siebenschein sukobljava se sa svojim pretpostavljenima i napokon odlazi u Rim. Gagern gleda kršćanstvo kao stečevinu uljudbe, ne kao pitanje metafizičke orijentacije čovjeka i prema tome kao izvor mistifikacija.

Siebenschein je prema tome glavni junak, ali ne junak koji traži mjesto pod suncem djelujući u kontekstu društvene zbilje, nego junak koji se s tom društvenom zbiljom sukobljava i zbog toga bježi od svoje sredine. Glavni junak, a i sporedni, biskup, župnik Permoser, protonotar, natpop Heß i drugi, nisu individualizirani i psihologizirani junaci realističkog i naturalističkog romana koji u krajnjoj liniji počiva na baštini sentimentalističke autobiografije, a osobito Rousseauovih *Confessions*, pa fiziognomike Johanna Caspara Lavatera, već junaci s karakterom općosti koji karakteriziraju svoju funkciju, jer roman je zapravo roman o Crkvi koju pisac vidi kao klerikaliziranu, ne više kao pitanje konzervativnosti što se suprostavlja napretku kao liberalizam. Zato je Benedikt tipični mladi svećenik, učen, blijed, slabokrvan i svet, koji će naići na stroge pretpostavljene što apeliraju na njegovu savjest kad žele da ga slome, da ga naprave poslušnim poput leša, da opravdaju vjersku sljepariju ako vodi do sredstva učvršćenja pučke pobožnosti koja je zapravo praznovjerje i time učvršćenje državnog položaja Crkve kao korporacije. Sve skupa nije samo jedna

konvencionalna slika Crkve kakvu poznajemo još iz polemičkih spisa skepticizma i areligioznosti prosvjetiteljskog protuklerikalizma, dakle rezultat kritičkih stavova filozofije i bogoslovlja koji idu od René Descartesa i Malebranchea što je potčinio Boga njegovu razumu, a vjeru filozofiji, do Spinozinih i Voltaireovih nazora, koji su u Bibliji vidjeli samo praznovjerje i dogme.³⁵ Crkva je ovdje još k tome orudje političkih sljeparija građanskih politikanata.

Gagern je u ovom romanu bolje nego u ranijim djelima uočio moć jezika pa nije opisivao i komentirao zbivanja kao autor fabularnog realističkog romana koji pomaže čitatelju da bolje uoči pojedinosti i značaj zbivanja, nego je karakterizirao junake tako da je ušao u njihove misli i maštanja prenoseći ih sugestivno čitatelju u nizu Benediktovih unutrašnjih monologa. Piščev opis junakovo mašte neopazice prelazi u sugestivni tijek njegovih misli, u njegov unutrašnji monolog, pri čemu odstupa od tradicionalne sintakse. Postupajući na taj način, Gagern se vezuje za značajke čiste jezičine poruke, lišavajući roman zapleta, slikanja društva i psihologiziranja, otprilike onako kako je to učinio André Gide u *Les Faux-Monnayeurs* (Kovači lažnoga novca).³⁶ Fabula ovog romana jedva da postoji, mi smo ono što se *zbiva* na oko 800 stranica ovog romana ispričali na oko pola stranice. No Gagern je osjetio i krizu jezika, ono što su u to doba osjetili i uočavali nadrealistički i ekspresionistički pisci. Fritz Mautner pisao je u djelu *Die Sprache* (Jezik, 1906) da jezik određuje stalež i zanimanje pa će sudac, odvjetnik ili časnik postati najlakše, ne onaj koji marljivo uči, nego onaj koji najprije ovlada njihovim profesionalnim govorom, pa je jezik zapravo najgori tiranin, tiranin o kojeg se oslanjaju država, Crkva, zakonodavci, izraz razbora i logike.³⁷ Obični jezik doživljava se u to doba kao »najgora konvencija«. ³⁸ Gagern je to osjetio pa je služeći se tim staleškim govorom karikirao hijerarhiju, tako što je stvorio tip govora kojim se opisuje biskup, svećenik. Unutarnji monolog mladog svećenika u napasti Gagern opisuje biblijskom vrsti teksta uz mnogo riječi iz Salamunove *Pjesme nad pjesmama*. Boje, kao npr. crvena boja, znače u tekstu požudu i vrsti napasti. K tome, i tradicionalna biblijska metaforika požude i grijeha koji se izriču znakom lava, leoparda ili zmije. Tu je i govor licemjernog pretpostavljenog koji poziva Benedikta na posluš u latinske izreke s referencijalnošću stroge školske discipline. Protonotar zabranjuje Benediktu da se druži s liječnikom Wendtom, jer posluš mora biti takav da bi se on, Benedikt, morao udaljiti i od samog Krista, ako bi ovaj opet sišao na zemlju, a pretpostavljeni bi mu zabranili da se s njim druži. Lik protonotara i svećenstva uopće sad se mitologizira analogno farizejima. S druge strane liječnik, koji skida raspelo hodaćući u mećavi i mrkloj noći teškom bolesniku i služi se njime kao s bakljom, kaže unezvjerenom i zaplašenom seljaku koji ga prati da se mora klanjati živome Kristu, ne mrtvome i pritom se udari u prsa (str. 451).

Lik liječnika sad se mitologizira analogno prema Kristu. Seljaci se ljute na nj što je raskrinkao Reguline stigme kao sljepariju, pokušavaju ga na-

³⁵ P. Hazard, Op. cit., str. 121—29.

³⁶ R. M. Albérès, *Métamorphoses du roman*, Paris, 1972, str. 35.

³⁷ Usp. treće izdanje ovog djela iz 1974, str. 86 i 105.

³⁸ Marcel Raymond, *De Baudelaire au Surréalisme*, Paris, 1966, str. 270.

pasti i raspeti. Uoči proštenja pojavio se u mjestu jedan slučaj crnih boginja. Natpop bi to zatajio da ne prpadne svečanost izgovarajući se višim ciljevima vjere, ali Wendt prijavi slučaj i proglašava se karantena. Sad su svi protiv njega, gradonačelnik, žandari, svećenici, puk, pokušavaju ga linčovati. Tako se Wendtu nezahvalnošću plaća njegova velika i praktična ljubav prema bližnjemu, njegova spremnost da svakoga besplatno liječi, slično Kristu koji je iscjeljivao kljaste i bolesne da bi na kraju bio raspet. Za nj je narod star i dubok, te ima mnogo izvora i on je iz naroda, sin seljaka. On govori pučkim jezikom i služi se dijalektalnim riječima govoreći s pacijentima identificirajući se na taj način s njima.

Idući putem drugačijim od ekspresionista i dadaista Gagern je roman *Die Wundmale* lišio fabule i stvorio roman čistog jezika u postupku karikiranja i mitologiziranja liječnika-Krista i svećenika farizeja. Shvatio je da jezik nije kao boja ili glazbeni akord čvrst i siguran materijal umjetničkog izraza, već da je nesiguran i nepouzdan,³⁹ jer istodobno služi kao saopćenje u svakidašnjem životu, a u postupku unutrašnje kontemplacije postaje estetsko saopćenje. Gagern je ipak stvorio tip romana u kojem pisac svjesno u iluziji traži umjetničku istinu, poigrava se i podruguje sa stvarnošću, sudjeluje sam u životu svojih likova kao čimbenik, a ne kao sakupljač činjenica karakterističnih za društvenu stvarnost. To je roman, kako reče Alfred Döblin, u kojem pisac izgleda kao plivač što skače u more, a da ne zna koliko je more široko.⁴⁰ Crkva je u ovom romanu licemjerna perverzija Biblije koja sudjeluje političkim sljeparijama, ona djeluje protiv naroda koji se kao stvarna supstancija i opravdanje države uzdiže do božanstva. Odnos prema Crkvi bio je dakle kao u suvremenoj diktaturi, vrlo sličan Hitlerovu odnosu prema Crkvi. Opis katoličke Crkve kao hijerarhizirane i udaljene od narodnih tradicija odgovara slici Crkve koju je širio Kulturkampf u doba Bismarcka, koji je katoličke Nijemce proglasio manje vrijednim Nijemcima, koji su odaniji Rimu nego svom narodu.

U pripovjetki »Diana, Die Erzählung eines Arztes« (Diana, Pripovjetka liječnika) u zbirci *Am Kamin* (Pri kaminu, Berlin, 1922) Gagern je prikazao lik markizice Aurore Corberon u okvirnoj pripovjetki. To je tajanstveni prototipski lik žene u koji nas je pisac uveo preko uvoda tajanstvenog starog dvorca s ozračjem bliskim novelama E. A. Poea, da bi njezin lik mitologizirao služeći se književnim odnosima Penthesileje Heinricha von Kleista, pa boginje Diane. Aurora je feudalna, stari portret je prikazuje s lovačkom puškom, posve feudalno s povlasticama i tajnama koje vulgarno građanstvo ne može dovesti u pitanje. Ona je lijepa i okrutna kao velika grabljiva mačka, nepogriješiva u izboru roba — izabranika za muža kojeg ova djevica virago mrzi i prezire jer je neprijatelj materinjstva i ropstva što ono donosi. Ova novela

³⁹ Carlo Bousoño, *Teoría de la expression poética*, 2, Madrid, 1970, str. 271. *Die Wundmale* je bio prvi roman o kojem su napisane ugledne kritike, K. Strecker, *Die Wundmale*, u: *Velhagen und Klasings Monatshefte*, 39 (1924—25), str. 590. F. v. Zobelitz, *Die Wundmale*, u: *Literarisches Echo*, 1919—20, str. 183, H. Knudsen, *Die Wundmale*, u: *Die schöne Literatur*, 20 (1919) i dr.

⁴⁰ Alfred Döblin, *Der Bau des epischen Werkes*, u: *Deutsche Literaturkritik*, hrsg. von Hans Mayer, Bd. 3. *Vom Kaiserreich bis zum Ende der Weimarer Republik*, Frankfurt am Main, 1978, str. 560, 561, 569, 571.

sa markizicom je daljnja razrada lika Rese s tim što je ovaj lik strukturiran uz referencijalnost feudalne kulture, lova, konjâ, oholih i goropadnih gospodja.

Druga pripovjedka iz ove zbirke je pripovjetka »Orion«, Die Erzählung eines Millionärs« (Orion, Pripovjetka jednog milijunara). *Orion* je brod na kojem poduzetnik P. J. Mayor, nekada dok je živio u Njemačkoj Peter Scholz, i kapetan James Robinson prevoze u Ameriku tovar pušaka što će se prodati Indijancima, potom divlje zvijeri za zoološke vrtove Amerike i četnu posrnutih djevojaka iz građanskih kuća što će u Americi biti prodane u javne kuće. P. J. Mayora Gagern karakterizira klasnim govorom kao američkog milijunara i skorojevića kad mu stavlja u usta opis njegova bogastva, njegove vrijednosti, žureva njegove žene i slika koje krase njegovu neokusnu rezidenciju.

Na brodu se nalazi još i jedan očajni mladić Nijemac kojeg su za porugu stavili za čuvara posrnutih djevojaka. Među djevojkama je i njegova zaručnica Kathe, što mu se iznevjerila. Onda je da bi se spasila strogih roditelja dospjela u naručaj starog Židova i mormona P. J. Mayora koji je sada šalje u javne kuće Amerike. Odnos P. J. Mayora i kapetana je međusobno ucenjivanje zbog novca. Kapetan pije i razbije Mayoru nos, on se zatvara u svoju kabinu. Posada nalazi oružje, pobuna, zvjeri bježe, napadaju mornare, djevojke, magla, oluja, sudar s ledenjakom, vatra u strojarnici, mornari pljačkaju brodsku blagajnu, pijanče. Ovakav opis Amerike kao pokvarene, polužidovske i anarhične u svojoj demokraciji odgovara slici zapadne demokracije u nacionalsocijalizmu. U samoj pripovjetki nema ni jednog opisa prirode i mora, brod je stroj stvoren ljudskom rukom, suvremena uljudba, američka vulgarnokapitalistička gradska uljudba vidjena očima velikaša koljenovića, uljudba uz strukturne elemente tehnike, alkohola, prostitucije, novca, kriminala i napokon rata. Gagern gleda suvremenu ljudbu kao pervertiranu, punu suprotnosti koje neumitno vode u rat. Zvijeri funkcioniraju slično kao neman rata Georga Heyma ili kolera u *Der Tod in Venedig* (Smrt u Veneciji) Thomasa Manna.⁴¹ Sve norme građanskog društva raspadaju se, jer u svojoj srži sadrže suprotnosti. Usporedjivanja i paraleliziranja nema. Slično kao što se Gregor Samsa u noveli Franza Kafke *Die Verwandlung* (Preobrazba) sam pretvara u žohara, ovdje zaručnica Käthe, simbol ličnosti glavnog junaka ostaje obeščašćena i prodaje se u javnu kuću. Pripovjetka se doimlje kao neka mitologija apokalipse u budućnosti i spada u okvir ekspresionističkih postupaka. Ona u krajnjoj liniji počiva na Nietzscheovom odbacivanju suvremene uljudbe i traženju novog čudoredja. To je osobito lijepo vidljivo u liku mladog čovjka što ga mornari stavljaju za čuvara i tješitelja njegove obeščašćene zaručnice koju vode u javnu kuću.

Slično važi i za dramu *Ozean* (1921). Drama se zbiva 1849/50. na nekom brodu što prevozi u Ameriku njemačke iseljenike. Među putnicima nalaze se intelektualci, svećenici, obrtnici, novinari, radnici i napokon prostitutke i svodnici. Ovi posljednji govore u slangu. No značajna je uvodna napomena piščeva da će se upotrijebiti različiti slang već prema mjestu izvođenja. Djelo dakle nije vezano uz stanovitu zemlju ili pokrajinu što je karakteristično za realizam. Brod po sastavu svojih putnika znači zapravo naciju kao proizvod

⁴¹ Kurt Mautz, *Mythologie und Gesellschaft im Expressionismus, Die Dichtung Georg Hayms, Frankfurt am Main — Bonn, 1961, str. 38, 51, 60, 63, 64.*

civilizacije, ne prirode i to ne samo njemačku, već bilo koju suvremenu naciju u bilo koje revolucionarno doba. Gagern dakle izbjegava konkretne konotacije kao izvanjske, idući za bitnim i općim i tražeći u smislu ekspresionizma osjećaj za svijet (*Weltgefühl*).⁴² Na brodu izbija sukob između kapetana i intelektualaca što traže ljudska prava i slobodu. Kapetan im se suprostavlja tražeći dužnosti i tvrdeći da nitko još nije proveo brod oko Ognjene zemlje sa ljudskim pravima. Država dakle nije pravda, već nasilje. No izbija pobuna u kojoj mornari otimlju kapetanu pištolj, a potom ga otimlju jedan drugome.

Otimlju se o prostitutke, slijedi anarhija, eksplozija baruta. U trećem činu putnici se svi nalaze na splavi, mornari siluju pristojnu djevojku Theklu, sukobljavaju se s intelektualcima i udaraju ih, intelektualci su sa svojom tjelesnom slabošću smiješni u tom sukobu, gube ideale. Likovi intelektualaca što se sele u Ameriku, zemlju budućnosti i slobode, odgovaraju pojavnosti Amerike u političkoj lirici predožujskog doba.⁴³ No revolucija, koju iniciraju intelektualci, znači vlast gomile, propast kulture i ćudoredja. Alternativa revoluciji i demokraciji je nasilje koje postaje čuvarem morala, a i samo dobija moralno opravdanje.

U noveli *Der Marterpfahl* (Kolac za mučenje, 1925) Gagern polazi od nazora izrečenih kasnije u *Das Grenzerbuch*. Najprije uvodi čitatelja u neki kraj u Zapadnoj Virginiji u USA. Kraj je pun priča o pionirima iz davnine, među njima je priča o »divljem Nijemcu« što obilazi divljinom sa skalpovima o pojasu. Onda se autor vraća unatrag u doba kad se rodio Johann Ludwig Wetzel. Njegovi roditelji nisu u novu postojbinu donijeli ništa osim »svog njemačkog straha od Boga, svoje njemačke marljivosti i svog njemačkog strpljenja očeličenog pritiscima.« (str. 11.) Bio je dakle pojam njemačkog, germanskog pionira koji kolonizira Ameriku puškom i plugom. On se oženio po staroengleskom običaju tako da je nevjesta s njime uzjahala istog konja. Englesku tradiciju u Americi Gagern priznaje za književnu vrijednost kao germansku. No onda su ga zarobili Irokezi i mučili na kolcu. Uspio im je pobjeći i vratiti se kući, ali kad se vratio našao je ženu trudnu i udatu za drugog. Po običajima pionira pita se žena kome će od ove dvojice. Žena šuti. Odluči li se za prvog, on će joj vječno prigovarati, to više što je trudna s drugim, odluči li se za drugog, taj će je tući. Momenti osobne sklonosti i individualne spolnosti ne igraju uloge u ovom vidjenju čovjeka kao životinje. Po zakonu divljine dvojboj će odlučiti čija će biti žena i ognjište. Drugi muž je gorostasan i jak, ali prvi je iskusniji. On će mu palcima iskopati oči i ubiti ga udarcima šaka. Etike dvoboja nema, nagon za samoodržanjem jedina je etika. Wetzel ostaje sa ženom, ali ne za dugo, uskoro postaje mrzovoljast. Gagern je imao živ odnos prema ženama, ženio se čak tri puta, ali u književnosti je bio mizogin, odbacivao je literariziranu ljubav u okviru odbacivanja kulture i građanskog individualizma.

Wetzel se napokon odmetne u šumu gdje ga pisac postupno mitologizira što je njegov ustaljeni stilski postupak. Poslije nekog doba nitko ga više ne poznaje, nitko više ne zna njegovo ime, spominju se samo njegova djela, nje-

⁴² Kasimir Edschmied, Expressionismus in der Dichtung, u djelu iz bilj. 40, str. 265—67.

⁴³ Norbert Mühlen, Amerikabilder der deutschen Literatur und Deutschlandbilder der amerikanischen Literatur, Fraternitas, Düsseldorf, s. a. str. 3—7.

gova tanad koja nikad neće promašiti, njegova nadnaravna snaga. Priroda i nasilje postaju nešto poput biologiziranog raja, oni se teologiziraju i stječu moralno opravdanje.

U djelu *Der tote Mann, Roman der Roten Rasse* (Mrtvac, Roman o crvenoj rasi, 1927) opisao je čudorednu degradaciju crvenokožaca kao biološku u procesu prodiranja evropske uljudbe u sjevernu Ameriku. Glavni junak je mladi Indijanac Ne-i-ki-mi, junak, zastupnik rase s karakterom općosti, koji počinje kao veliki lovac i hrabar ratnik u borbama s drugim plemenima, a završava kao pijanac u nekom naselju bijelaca, gdje krade da bi namaknuo novac za »vatrenu vodu« (*Feuermasser*). Manji dio romana zauzimlju zbivanja, a veći vijećanja plemena i razgovori pojedinih likova (kojih je velik broj), pri čemu pisac strukturira karakter Indijanaca s karakterističnim vrijednostima hrabrosti, kretanja i djelovanja u šumi ili jezerima u posebnim mentalitetom zasnovanim na njihovoj vjeri koja uvjetuje njihovo vidjenje svijeta i bijelaca. Mentalitet Indijanaca je animističan. Gagernu je bilo moguće izvesti njihovo videnje svijeta i bjelaca iz predodžbi animizma jer je religija Indijanaca u to doba bila već poznata s djelom Jamesa Georgea Fräsera.⁴⁴ Opis Indijanaca kao hrabrog i okrutnog, pa i sam »réseau« riječi s riječima kao »vatrena voda« ili »blijedo lice« za bijelca upućuje prema trivijalnoj tradiciji američke *captivity narrative* omiljen XVIII/XIX. st. i prema *dime novel*.⁴⁵ Gagern je polazio od obzora čitateljskog očekivanja njemačkog čitatelja i njegovog prethodnog književnog iskustva, a taj je, što se Indijanaca tiče, bio trivijalan, Karl May je bio njegov posljednji izdanak. No Gagern je kritizirao bijelce i njihov apstraktni odnos prema životu što se izražava u novcu kao pojmu apstrakcije rada i gospodarske vrijednosti. Skrivena polemika ovog izričaja, u kojem je monološki skrivena piščeva misao, krije se u filozofskom nazoru, da novac, a s njim i uljudba, točnije zapadna, kapitalistička uljudba, zapravo nemaju vrijednosti. Bio je to postupak poznat od prosvjetiteljstva, pobliže od Voltaireovih, Diderotovih i Montesquieuovih dijaloga, ali i s izdancima u nacionalsocijalističkoj kritici parlamentarne demokracije kao polužidovske i degenerirane.

Hitler je morao čitati Gagerna pa je od njega preuzeo teologizaciju nasilja koje jača i daje opravdanje svim pozitivnim postupcima, pojam kolonizacije puškom i plugom, dakle ne germanizacije, već istrebljenja Slavena⁴⁶ čija je uloga bliska ulozi Indijanaca i njegov povoljni odnos prema Sjevernoj Americi.

⁴⁴ The Golden Bough, A Study in Comparative Religion, 1890—1936.

⁴⁵ O tim rodovima od kojih je prvi nastao iz duha sentimentalizma, a odgovara engleskoj Gothic novel vidi Karl Heinz Göller, Amerikanische Unterhaltungsliteratur im 19. Jh, von der Captivity Narrative zur Dime Novel, Deutsche Vierteljahrschrift, 52 (1978), Heft 1, str. 1—25.

⁴⁶ Nasilja prema Slavenima i Židovima za nacionalsocijalizam nisu kukavičluk, već vrlo časno djelo, usp. Reinh. Kühnl, Formen bürgerlicher Herrschaft, Liberalismus — Faschismus, Reinbeck bei Hamburg, 1971, str. 94. I Gagernova utopična slika predkapitalističke feudalne privrede, ibid. str. 93. igrala je ulogu u nacionalsocijalizmu.

ZUSAMMENFASSUNG

Friedrich Freiherr von Gagern, ein Freund von Rudolf Hans Bartsch, wurde in Slovenien, auf Schloß Mokrice, geboren, lebte in Celje und hernach in Österreich. Er schrieb Romane, die in den zwanziger Jahren einen unerhörten Erfolg hatten. In seinen Romanen mit slovenischer Problematik wendete er die Ansichten des Soziologen Ludwig Gumplowicz an, in den Romanen über Nordamerika und Nordafrika verwendete er das modifizierte Gedankengut von Charles Darwin. In diesen Romanen schuf er eine richtige Theologie der Gewalt und des Bösen, er schuf ferner den Begriff der Rasse und des Judentums. In einem weiteren Werk befaßte er sich auch mit dem Begriff des Klerikalismus¹.

Diese Werke, so wie die Werke von R. H. Bartsch, Gustav Frenssen, Hans Grimm, Friedrich Josef Perkonig u. a. scheinen Adolf Hitlers bevorzugte Lektüre gewesen zu sein und ein Hilfsmittel zum Kompilieren und Plagieren der Ideologie des Nationalsozialismus. Diese Werke können auch Hitlers nachsichtige Behandlung der Vereinigten Staaten und Großbritanniens erklären, sowie auch sein Verhalten zum slovenischen Volke.